

VERSLAG

Vergadering:	Raad, nr. 717 (491 ^{ste} openbare)
Datum en tijd:	Vrijdag 25 mei 2018, 10.15 uur
Plaats:	SER-gebouw, Den Haag
Aanwezig:	Bergwerff, Van den Bunder, Buijink, Calon, Van Dijk, De Groot, Den Haan, Van Holstein, Van der Horst, Jaarsma, Jong, De Jong, Kaanen, Van der Lecq, De Leeuw, Maessen, Nijpels, Putters, Swank, Tasma, Van der Veen, Van der Veer, Verhulp, Ter Weel, Van Woerkom, Van Wijngaarden
Voorzitter:	Hamer
Secretariaat:	Timmerhuis (algemeen secretaris) Dirven (notulist), Van den Kruk en Voorham (audiovisuele ondersteuning), Van Driel, secretaresse

---

1. Opening

De *voorzitter* opent de vergadering.

2. Ingekomen en verzonden stukken, mededelingen (overzicht raadsmededelingen en SER-activiteiten periode 19 april – 25 mei 2018) R/2883)

De voorzitter heet eenieder welkom, in het bijzonder mevrouw Den Haan, directeur/bestuurder van de ANBO, die namens de VCPO als nieuw lid is toegetreden.

Wegens verplichtingen in het buitenland zijn de beide vicevoorzitters, de heren De Boer en Busker, verhinderd.

Het voorliggende overzicht raadsmededelingen en SER-activiteiten wordt voor kennisgeving aangenomen en geeft geen aanleiding tot vragen of opmerkingen.

3. Vaststelling verslag van de 716^e (490ste openbare) vergadering d.d. 19 april jl. (R/2884)

Het verslag wordt ongewijzigd vastgesteld met dank aan de betrokken notuliste, mevrouw Rensen. Het verslag geeft verder geen aanleiding tot opmerkingen.

4. Actualiteiten**4.1 Monitor Brede Welvaart (CBS) door prof.dr. Jan-Pieter Smits, hoofdonderzoeker CBS en tevens hoogleraar 'Kwantificatie van duurzaamheid' aan de TU Eindhoven:***Inleiding heer Smits*

De heer Smits geeft een korte presentatie over de Brede Welvaartsmonitor van het CBS, die 16 mei jl. voor het eerst is verschenen en veel aandacht in de media heeft gekregen.

Hij doet dit met behulp van een PowerPointpresentatie, waarvan de hoofdlijnen in het verslag zijn verwerkt.

Voor meer informatie en in het bijzonder de gebruikte figuren kan worden verwezen naar de volgende link:

<https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/20/brede-welvaart-stijgt>.

De heer *Smits* licht toe dat de eerste editie van de Brede Monitor door het CBS is opgesteld op verzoek van de Tweede Kamer en het kabinet. Het rapport bespiegelt op de welvaart en duurzaamheid in brede zin, niet alleen de economisch-materiële aspecten. Het rapport is samen met een kabinetsreactie en andere documenten naar de Tweede Kamer gezonden ten behoeve van het zogenoemde Verantwoordingsdebat.

Het rapport is gebaseerd op een internationaal gedragen meetsysteem, waaraan jarenlang is gewerkt met instituties als de Wereldbank, de OESO en de VN.

Het concept brede welvaart is gedefinieerd als de kwaliteit van leven in het hier en nu in Nederland en de mate waarin deze ten koste gaat van die van latere generaties of van die van mensen elders in de wereld. De brede welvaart trends worden met andere woorden in drie dashboards gemeten:

– Brede welvaart trends hier en nu:

Hoe ontwikkelt de welvaart zich voor diverse thema's en indicatoren? Stijgt of daalt deze of is sprake van neutrale, stabiele trends. Zo is bij het thema wonen gekeken naar de kwaliteit van woningen. Bij het thema werken en leven is gekeken naar: tevredenheid met vrije tijd, tijdverlies files en vertraging, langdurige werkloosheid, netto arbeidsparticipatie en opleidingsniveau. Andere thema's zijn: materiële welvaart en welzijn, gezondheid, milieu, samenleving en veiligheid.

In het rapport is ook gekeken naar de mutaties in het meest recente jaar. Voor het parlementaire debat kan dit interessant zijn. In de presentatie laat de heer *Smits* deze buiten beschouwing en richt hij zich op de middellange termijn ontwikkelingen.

Overwegend is sprake van een stabiele dan wel stijgende ontwikkeling. Dalingen komen onder andere voor bij indicatoren als: de waterkwaliteit, de biodiversiteit maar ook op de invloed van burgers op openbaar bestuur.

Ook in een Europese vergelijking scoort Nederland hoog op de thema's materiële welvaart en welzijn en de kwaliteit van de samenleving waaronder de mate van vertrouwen van instituties en elkaar.

– Brede welvaart trends later:

In welke mate zal in de laatste acht jaren al dan niet zijn ingeteerd op vitale hulpbronnen? Het beeld is betrekkelijk positief: veel indicatoren ontwikkelen zich positief of zijn stabiel. Een aantal indicatoren van het natuurlijk kapitaal ontwikkelt zich negatief, zoals de opgebouwde CO₂-emissies, de fossiele energiereserves, het stikstofoverschot en de biodiversiteit.

Deze trends komen nog sterker terug in de Europese vergelijking. Ook hier scoren de materiële aspecten goed. Nederland scoort laag op het gebied van natuurlijk kapitaal. Deels heeft dit te maken met het energie-intensieve karakter van de Nederlandse economie en de hoge bevolkingsdichtheid.

– Brede welvaart trends elders:

Welk effect heeft het welvaartsstreven van Nederland op de natuurlijke hulpbronnen elders in de wereld? De trends zijn hier veel negatiever, zeker nu de economie weer aantrekt. Onder meer ontwikkelt de carbon footprint zich negatief. Nederland is een relatief groot importeur van natuurlijke hulpbronnen, met name uit de allerarmste landen van de wereld.

Helaas zijn er niet veel gegevens voor een Europese vergelijking, omdat de statistische bureaus uit veel andere lidstaten de ontwikkelde indicatoren nog niet toepassen. Zij kijken vooral naar de welvaart in het hier en nu en eventueel de druk ervan op toekomstige generaties. Op het gebied van de invoer van grondstoffen scoort Nederland echter onderin op de EU-ranglijst.

Achter de Nederlandse gemiddelde brede welvaart gaan allerlei verschillen schuil. Die verschillen zijn van belang voor een goede beoordeling en voor de beleidsontwikkeling. In een apart hoofdstuk van het rapport wordt voor een aantal indicatoren bekeken hoe de welvaart is gespreid onder verschillende maatschappelijke groepen, onderscheiden naar man/vrouw, leeftijdscategorie, opleidingsniveau en herkomst.

Twee duidelijke conclusies zijn:

- Er is een scheidslijn tussen hoog- en laagopgeleiden. De welvaart is significant hoger dan gemiddeld voor hoger opgeleiden.
- Ook naar herkomst is sprake van een scheidslijn. Met name mensen met een niet-Westerse achtergrond hebben op veel gebieden een lagere dan gemiddelde welvaartsscore.

Hier kan sprake zijn stapelingseffecten. Mensen met een niet-Westerse achtergrond zijn relatief jonger en relatief lager opgeleid. Dit onderwerp zal in een volgende monitor nader worden belicht.

In het laatste hoofdstuk van de monitor is gekeken naar verschillende beleidsthema's en Sustainable Development Goals. Voor de beleidsterreinen kennis en fysiek kapitaal, veiligheid en klimaat en energie laten veel indicatoren een stijgende trend zien. Voor de beleidsterreinen mobiliteit en natuur- en ecosystemen ontwikkelen veel indicatoren zich negatief.

Het is wel belangrijk om deze ontwikkelingen te plaatsen in het kader van de Nederlandse positie in de EU. Op de Europese ranglijst scoort Nederland laag in het natuur en milieucluster: natuur- en ecosystemen, duurzame voedselproductie en klimaat en energie. Nederland scoort hoog op beleidsterreinen als instituties, kennis en fysiek kapitaal, materiële welvaart en sociale samenhang.

De Monitor Brede Welvaart is 'werk-in-uitvoering' en zal dat ook nog jaren blijven. CBS zal een brede consultatie langs maatschappelijke partijen houden welke wensen zij hebben ten aanzien van de monitor. Op drie punten ziet het CBS zelf ruimte voor verbetering:

- Het hier en nu-dashboard geeft een opvallend positief beeld van de brede welvaart in Nederland, terwijl dit maatschappelijk niet altijd zo wordt gevoeld. Zo zal nader worden gekeken naar de kwetsbaarheid en onzekerheid die burgers c.q. groepen van burgers ervaren als het gaat om de vraag of we die welvaart wel vast kunnen houden. Ook zullen objectieve welvaartsfactoren worden vergeleken met de percepties/ervaringen (het subjectieve welzijn). Ten slotte zal, zoals gezegd, naar de stapelingseffecten bij verdeling worden gekeken.
- Het dashboard 'elders' zal worden verdiept.
- In een volgende monitor zullen in een slothoofdstuk de belangrijkste afruilen in het welvaartsdomein worden beschreven en verder worden geanalyseerd. In de huidige versie van de monitor zijn zoveel indicatoren beschreven dat de grote lijn minder duidelijk is.

Vragen en opmerkingen, verdere gedachtewisseling

De heer *Van der Veen* complimenteert de heer *Smits* met zijn interessante presentatie. Waar Nederland goed scoorde op het thema menselijk kapitaal, was er in een ander

overzicht ten aanzien van het onderwijs sprake van een gemengd beeld met ook een duidelijk negatieve ontwikkeling. Kan hierover wat meer worden gezegd?

De heer *Smits* bevestigt dat onderwijs een interessant beleidsterrein is om te onderzoeken. Het onderwijsniveau in Nederland is uiteraard hoog. Wanneer dieper wordt gekeken, zoals in hoofdstuk 4 gebeurt, blijkt dat dit beleidsterrein aan het verschromelen is. Op diverse internationale ranglijsten over de kwaliteit en vaardigheden van leerlingen is Nederland langzaam aan het dalen. In het Nederlandse debat lijkt dit nog niet echt door te dringen. OESO en IMF waarschuwen hiervoor al langere tijd. Tal van indicatoren wijzen erop dat er zorg is of het huidige hoge onderwijsniveau op de langere termijn kan worden gehandhaafd.

De heer *Van Woerkom* bepleit dit onderwerp nader te bespreken in SER-verband. De Nederlandse economie draait immers op kennis. De waarschuwing dat het onderwijsniveau erodeert is dan voldoende aanleiding om de cijfers nader te bestuderen en de overheid aan te bevelen hoe hiermee moet worden omgegaan. In ieder geval verdient dit aandacht. Of dit het beste kan in een signalering, verkenning of advies is vers twee.

De heer *Smits* wijst erop dat het ook in het licht van het afnemende arbeidsaanbod vanwege de vergrijzing van vitaal belang is dat de productiviteit van de arbeid op zijn minst gelijk blijft zo niet stijgt. Onderwijs is daarbij een belangrijke factor.

Mevrouw *Van der Lecq* merkt op dat de meeste variabelen kunnen toe- of afnemen. Waar het vertrouwen in mensen kan afnemen, kan dit enkele jaren later weer toenemen. Bij de variabele biodiversiteit is dit niet het geval: wanneer soorten zijn uitgestorven, komen ze niet meer terug. Hoe moeten trends op dit gebied worden geïnterpreteerd en hoe gaan we daarmee in de toekomst om?

De heer *Smits* bevestigt dat soorten die uitsterven uit de verzameling gegevens vallen. CBS heeft in samenwerking met het WNF gigantisch zeer veel soorten planten en dieren meegenomen in de analyse. Zelfs als soorten uitsterven, kan worden nagegaan of trends dalen of stijgen. Een achterliggende zorg is welke consequenties het uitsterven van bepaalde soorten voor het ecosysteem als geheel heeft. Dat weten we niet. Zo is recent aandacht gevraagd voor het verminderen en uitsterven van insecten. Zij staan aan de basis van de piramide van het ecosysteem en kan daarvoor dramatische gevolgen hebben. Waarschijnlijk wordt dat pas duidelijk wanneer die dramatische gevolgen zijn beslag krijgen.

De heer *Verhulp* constateert dat het vertrouwen in instituties in de dashboards 'hier en nu' en 'later' goed scoort. Zouden de door die instituties geregelde zaken dan ook niet goed moeten scoren of organiseren we niet de juiste zaken?

De heer *Smits* merkt op dat instituties of breder het sociaal kapitaal wordt gezien als het sociale smeermiddel voor een optimale organisatie van een economie en samenleving. In het onderzoek worden slechts enkele aspecten van het hele brede sociale systeem betrokken.

In het boek *De kwetsbare welvaart van Nederland, 1850-2050: naar een circulaire economie* uit 2018 wordt onder meer getoond dat de relatie tussen overheid en burgers onder druk staat (spanningen, miscommunicatie, weerstand), waarvoor nieuwe structuren zouden moeten worden ontwikkeld.

Hoge nationale scores op het gebied van vertrouwen in instituties wil niet zeggen dat dit voor alle groepen in de samenleving geldt. Er kunnen betekenisvolle en krachtige niches in de samenleving zijn waar sprake is van een veel minder groot vertrouwen.

De *voorzitter* stelt vast dat er verder geen vragen of opmerkingen leven. Zij dankt de heer Smits voor zijn heldere, interessante inleiding.

Het brede welvaartsbegrip zit in de 'wortels' van de SER c.q. de centrale doelstellingen van de SER. Mede naar aanleiding van de suggestie van de heer Van Woerkom zal, in het verband van het dagelijks bestuur, nader worden doordacht wat de SER met de kennis uit dit rapport kan doen en waar en hoe die kennis kan landen.

De heer *Smits* is hier blij mee en verlaat in verband met verplichtingen elders de zaal.

Met een applaus geven de raadsleden blijk van hun waardering.

Hierna wordt overgegaan tot behandeling van agendapunt 5.

5. Vaststelling ontwerp *Signalering Vluchtelingen en Werk, een nieuwe tussenbalans* (ontwerpsignalering R/2886)

De *voorzitter* stelt deze ontwerp-signalering aan de orde. Omdat zij zelf voorzitter van de werkgroep Vluchtelingen en Werk is, die de signalering heeft voorbereid, verzorgt zij een korte inleiding.

Inleiding mevrouw Hamer

De *voorzitter* memoreert bij haar aantreden als voorzitter te hebben gepleit via een signalering zo nodig aandacht te kunnen vragen voor maatschappelijke ontwikkelingen, anders dan in een advies met beleidsaanbevelingen of in een verkenning die een analyse en een richtinggevende benadering voor het verdere denken geeft. Te beginnen met een signalering over het behoud van de sociale werkvoorziening voor de meest kwetsbaren. Terug naar het onderwerp vluchtelingen constateert spreekster dat de raad indertijd ook een rol voor sociale partners zag in verband met de grote toestroom van (oorlogs)vluchtelingen uit onder meer Syrië. De ingestelde brede Taskforce vanuit het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid diende een veelheid aan onderwerpen op te pakken en daarom is afgesproken in SER-verband te inventariseren welke initiatieven er al bestonden. Dit leidde tot het opzetten van een nog steeds zeer goed bezochte website (www.werkwijzervluchtelingen.nl) met informatie over de wet- en regelgeving en tal van initiatieven. Afgesproken is periodiek een signalering uit te brengen over hetgeen kan worden geleerd van alle initiatieven. In december 2016 is een eerste signalering uitgebracht onder de titel *Nieuwe wegen naar een meer succesvolle arbeidsintegratie van vluchtelingen*. De vervolgsignalering die vandaag aan de raad is voorgelegd, biedt een actualisatie van die eerdere signalering.

In de vervolgsignalering wordt vastgesteld dat een deel van de eerder gesuggereerde oplossingsrichtingen is opgepakt. Voor een ander deel is dat niet gebeurt. 23 mei jl. heeft het CPB een policybrief en achtergronddocument uitgebracht met een pleidooi om meer rekening te houden met de kans op werk in de regionale arbeidsmarkt bij de plaatsing van statushouders in een gemeente. Ook het SCP zal binnenkort een rapport over de positie van Syriërs uitbrengen.

Centrale boodschap in deze rapporten is dat de begeleiding van statushouders naar (arbeids)participatie nog zeer problematisch is.

De aanpak is, zoals gezegd, verbeterd en er zijn veel initiatieven, die een goede bijdrage leveren aan de (arbeids)participatie van statushouders. Deze initiatieven moeten verder worden ondersteund. In de publiciteit vanmorgen leerde het voorbeeld van Bouwmeesters dat de combinatie van werken en opleiding ook voor statushouders

werkt. Over het geheel genomen, moet anderzijds worden geconstateerd dat nog steeds sprake is van een versnipperd landschap:

- De meeste initiatieven zijn kleinschalig.
- Er zijn grote regionale en lokale verschillen waardoor ook werkgevers moeilijk hun weg kunnen vinden in hun zoektocht naar geschikt personeel onder statushouders
- Het ondersteuningsaanbod heeft een tijdelijk en projectmatig karakter.

In de voorliggende signalering worden ter verbetering ook een aantal oplossingsrichtingen c.q. perspectieven geschetst:

- Kies voor combinatie van taalonderwijs en werk. In het beleid wordt nu sneller begonnen met taal, zoals in de eerste signalering is bepleit. Dit gebeurt echter vaak nog buiten de context van werk, waardoor het minder effectief is. Juist de combinatie van taalonderwijs en werk in bijvoorbeeld een duaal traject werkt beter.
Overigens geldt dit niet alleen voor statushouders maar ook voor andere groepen mensen, bijvoorbeeld laaggeletterden. Daarmee wordt ook voorkomen dat groepen elkaar verdringen.
- Kies voor een vroegtijdige/snelle en geïntegreerde aanpak. De voorliggende signalering gaat een stap verder dan het al aangehaalde pleidooi van het CPB: begin al in centrale opvang te kijken in welke regio en gemeente mensen het beste kunnen worden geplaatst in verband met werkkansen.
- Zorg voor continuïteit in de ondersteuning. Blijvende aandacht en ondersteuning is voor nodig.
- Versterk de lokale en regionale uitwisseling, afstemming en samenwerking voor meer uniforme ondersteuning. Hiermee wordt voorkomen dat werkgevers en statushouders niet in een doolhof van verschillende regelingen terechtkomen.

Deze opdracht is gericht aan zowel het Rijk en gemeenten als aan sociale partners. De ervaringen met al bestaande initiatieven, die aan deze oplossingsrichtingen voldoen, leren dat die oplossingsrichtingen daadwerkelijk perspectief bieden en effectief zijn.

Een slotopmerking is dat we ons goed moeten realiseren dat een lange adem nodig is voor de (arbeids)participatie van statushouders. Betrokkenen komen vaak uit ernstige situaties, waardoor ze veel te verwerken hebben. Vanuit Bouwmensen werd vanmorgen terecht aangegeven dat het natuurlijk niet lukt om mensen in bijvoorbeeld drie maanden op te leiden voor beroepen waarvoor soms vakopleidingen van drie tot vijf jaar nodig zijn. Er moet meer tijd aan statushouders worden gegeven, wat tegelijkertijd onderstreept dat zo snel mogelijk met opleidingen en werk moet worden begonnen.

Panelgesprek achter het sprekersgestoelte met de heren Calon (werkgevers), Van Holstein (werknemers) en Putters (kroonleden)

Wat vindt de heer Van Holstein het meest opvallende, prangende punt uit de beschreven initiatieven?

De heer *Van Holstein*, tevens lid van de voorbereidende werkgroep, bevestigt dat ook na de oproep in de eerste signalering in de praktijk veel mooie initiatieven zijn ontwikkeld. De keerzijde is dat deze initiatieven nog een versnipperd karakter hebben en beperkt zijn in hun bereik. Daaraan moet echt wat gebeuren. Uit CBS-cijfers uit 2018 blijkt namelijk dat niet meer dan elf procent van volwassen asielzoekers die in 2014 een verblijfsvergunning kregen, tweeënhalf jaar later als werknemer of als zelfstandige betaald werk heeft en dat de uitkeringsafhankelijkheid (82 procent van de onderzochte groep) hoog is. Statushouders zullen dus een duurzame plek op de arbeidsmarkt moeten krijgen. Het aangehaalde CPB-rapport pleit net als de voorliggende signalering voor maatwerk naar de statushouder. Gemeenten en de overheid in algemene zin moeten ervoor zorgen dat de initiatieven breder worden uitgerold.

Sluit het te verwachten rapport van het SCP aan op de signalering en het CPB-rapport?

De heer *Putters* stelt dat het SCP 1 juni a.s. een rapport over de positie van Syriërs zal uitbrengen met inderdaad eenzelfde toonzetting. Ook de kroonleden hebben een discussie gevoerd over de problemen. Hun zorg is dat we een enorm probleem voor ons uitschuiven dat we in de komende jaren toch op ons bord krijgen, wanneer er niet meer wordt gedaan dan nu misschien gefragmenteerd gebeurt.

Twee punten, die ook in het SCP-rapport een plaats zullen krijgen zijn:

- Er moet een goede balans worden gezocht tussen centrale sturing enerzijds en decentrale ruimte voor gemeente anderzijds. Weliswaar is ingezet op decentralisatie, maar het CPB-rapport pleit voor meer sturing bij de plaatsing van statushouders in een gemeente. Ook in het taalonderwijs is meer sturing nodig.
- Er zijn grote verschillen tussen groepen vluchtelingen. De participatieproblemen voor bijvoorbeeld Somaliërs zijn veel groter dan die voor bijvoorbeeld Syriërs. In het beleid zal meer rekening met het land van herkomst rekening moeten worden gehouden, bijvoorbeeld als het gaat om de diplomawaardering. We waarderen diploma's beter dan voorheen en er doen ook veel meer mensen aan een taal cursus mee.

Wat is voor werkgevers het belangrijkste punt uit de signalering?

Dat er (eindelijk) wat mee gebeurt, antwoordt de heer *Calon*. In de signalering mist spreker de constatering dat het al geruime tijd niet goed gaat. We maken geen meters.

In de jaren '90 kwamen er (jaarlijks) 65.000 asielzoekers naar Nederland. Recent was er weer een piek van ongeveer 30.000 asielzoekers terwijl de instroom nu weer afneemt. In de signalering mist spreker de constatering dat verondersteld mag worden dat dit een continue beweging zal zijn. Dat bijna 85 procent van de statushouders na twee jaar nog geen werk heeft, noemt hij dramatisch. Dit is slecht voor betrokkenen, omdat ze niet in hun eigen levensonderhoud kunnen voorzien. Het is slecht voor het draagvlak om vluchtelingen in nood hulp te bieden. En ten slotte is het slecht voor de economie. Ook statushouders kunnen veel toevoegen aan de economie. We hebben mensen nodig.

In 2005 had hij in een andere functie een discussie over de vraag aan welke gemeenten statushouders moeten worden toegewezen. Eén provincie heeft een gemeente gedwongen om statushouders te huisvesten, terwijl ze daarna met de trein naar Rotterdam naar hun werk gingen. Terecht heeft het CPB er daarom voor gepleit dat statushouders moeten worden gehuisvest in regio's en gemeenten waar het meeste werk is. Er zijn al maatregelen die soelaas bieden voor het tegenargument van opeenhoping van problemen binnen een gemeenten door de aanwezigheid van grote groepen met multi-problematiek.

Wanneer een statushouder één uur per week taallessen krijgt op een andere plek dan deze werkt, is het logisch dat dit niet gaat werken. Taalonderwijs moet hooggekwalificeerd zijn, redelijk uniform worden aangeboden (basale normen zijn nodig, geen vrijheid/blijheid) en het moet aansluiten op de werkplek. Waarom niet in de ochtend taallessen in kleine groepen en 's middags aan het werk? De ervaringen van de heer *Bergwerff* met personeel vanuit verschillende culturen zijn in dit verband heel interessant.

Welke oplossingsrichting moet het eerst worden opgepakt?

De heer *Van Holstein* vindt het tot stand brengen van een landelijk kwaliteitskader voor het ondersteuningsaanbod voor de toeleiding van statushouders naar duurzame banen heel belangrijk voor zowel de statushouders als voor werkgevers.

Maar vooral ook het werken aan zinvolle leerwerkplekken is belangrijk. Ook in de werkgroep is in dit verband het mooie voorbeeld van de projecten van Bouwmensen toegelicht. De financiering van het voorschakeltraject naar een mbo-2 opleiding moet landelijk goed worden geregeld. Nu is dat verschillend per gemeente en dat is ongewenst.

Sluit dit niet aan op de eerdere constatering dat een discussie moet worden gevoerd over een goede balans tussen centrale sturing en decentrale uitvoering?

De heer *Putters* suggereert op basis van de inventarisatie van de initiatieven te bekijken op welke punten normen zouden moeten worden gesteld. Dit geldt volgens spreker zeker voor taalonderwijs.

Tegelijkertijd waarschuwt spreker ervoor om dan geen centraal beleid te maken en goedlopende initiatieven daarmee de nek om te draaien. Geborgd moet worden dat goede initiatieven en praktijken, waarin gemeenten en bedrijven samenwerken, doorgezet kunnen worden.

De *voorzitter* wijst erop dat de centrale sturing vooral zou moeten inzetten op opschaling van de vele, kleinschalige, goede voorbeelden.

De heer *Putters* merkt op dat de opvang van vluchtelingen in de samenleving een enorm emotioneel onderwerp is. In dat verband mist hij in de signalering de oproep om in het beleid de mensen uit de samenleving meer mee te nemen. Waarom is het nodig om statushouders naar werk toe te leiden en waarom is het ook voor de samenleving slecht wanneer zij geen werk vinden?

De heer *Calon* is inderdaad voorstander van meer centrale sturing, maar goedlopende initiatieven moeten behouden blijven.

Zo waren veel burgers boos op de voorgenomen sluiting van het asielzoekerscentrum in Goes. Deze centra zijn het voorportaal van de statushouder. In veel kleinere gemeenschappen hebben mensen al een goede band met de bewoners van een asielzoekerscentrum, bijvoorbeeld bij de sportvereniging of als medewerker van een plantsoendienst, waardoor de integratie ook gemakkelijker verloopt.

In het beleid moet er meer ruimte komen voor uitzonderingen. Goedlopende initiatieven die niet strikt aan de regels voldoen, moeten worden ondersteund.

Over bijvoorbeeld vijf jaar kunnen weer meer asielzoekerscentra nodig zijn en dan moeten discussies over vestigingen die lokaal weerstand oproepen worden vermeden.

In welke mate speelt deze discussie in de achterban van de werknemersorganisaties?

De discussie speelt in heel Nederland, stelt de heer *Van Holstein*. Het is niet het enige gesprekspunt in de achterban van de werknemersorganisaties. Nogmaals, voor de vakbeweging is een duurzame arbeidstoeleiding relevant. Wanneer mensen op een leerwerkplek productieve arbeid verrichten, moet daar ook een gewoon loon worden betaald. Waar er sprake is van productieve arbeid vindt er anders concurrentie plaats met de reguliere werknemer (of zelfstandige). Dit moet volgens spreker worden voorkomen.

Daarom is het ook belangrijk om statushouders al op een vroeg moment te informeren over hun rechten en plichten als werknemer.

De *voorzitter* memoreert dat in de eerste signalering veel aandacht is besteed aan het voorkomen van verdringing.

Verdere gedachteswisseling in de raad, onder andere over de ervaringen in de praktijk

De heer *Bergwerff* heeft in zijn onderneming ca. 60 man personeel aan het werk. Een aantal ervan heeft een migratieachtergrond, zoals een Bulgaarse, Kaapverdiaanse of Colombiaanse achtergrond. Zij zijn niet binnengekomen op de wijze die in de signalering is beschreven. Betrokkenen waren er helemaal klaar mee om twee jaar lang stil te zitten en te wachten totdat zij de Nederlandse taal helemaal beheersen. Zij wilden gaan werken en functioneren nu naar tevredenheid. Juist in de praktijk leer je de taal snel. Dit pleit voor duale trajecten, zoals de bbl-route met een extra betaling boven een eventuele uitkering.

De *voorzitter* wijst erop dat in de signalering inderdaad duale trajecten worden genoemd.

De heer *De Leeuw* merkt op dat in de signalering terecht ook de uitzendbranche wordt genoemd. 24 procent van de werkende statushouders doet dat via een uitzendbureau. Het belang van werk kan niet genoeg naar voren worden gebracht. Ook in deze signalering wordt veel over maatwerk gesproken. Het risico bestaat dat iedere keer het wiel c.q. de route naar werk opnieuw wordt uitgevonden. De matching tussen vraag en aanbod zou moeten worden versneld door meer in procestermen zaken aan te reiken. Enerzijds is dan sprake van centralisatie, anderzijds bied je in de processen ruimte voor afwijkingen die voor de persoon en de regionale arbeidsmarkt noodzakelijk zijn. Uitzendondernemingen werken op een dergelijke wijze en zijn hierin heel succesvol. De uitzendsector zou daarom een uitstekende bijdrage aan het versnellen van het matchingsproces kunnen geven. Zoals de heer *Calon* al stelde, we moeten aan de slag en op een aantal terreinen kunnen we gebruik maken van al bestaande aanpakken.

De *voorzitter* constateert dat deze procesbenadering de invulling is van het debat over een goede balans tussen centrale aansturing enerzijds met behoud van de kracht van het decentrale anderzijds.

Horende dat werkgevers pleiten aan de slag te gaan, vraagt de heer *Van den Bunder* hen waarom ze dat niet meer doen. Hebben zij daarbij nog ondersteuning van de overheid of van de vakbeweging nodig?

De heer *Calon* herhaalt dat het tijd is dat we aan de slag gaan. Hij denkt dat er een set van maatregelen nodig is om de toeleiding naar werk van statushouders tot een succes te maken. Nogmaals, er zullen altijd vluchtelingen blijven en zich nieuwe vluchtelingenstromen voordoen.

Het begint met de vraag in welke gemeente en regio een statushouder een woning wordt toegewezen. De werkkansen zouden leidend moeten zijn. De huidige verdeelsystematiek is een belemmering.

In de tweede plaats worden betrokkenen met enig werk gekort op hun uitkering. Dit is niet zeer motiverend. Kan hen een betere beloning worden gegeven?

In de derde plaats moeten taalonderwijs en werk gecombineerd kunnen worden.

In de vierde plaats moeten asielzoekerscentra met een goede sociale inbedding in de betrokken regio niet worden gesloten.

In de vijfde plaats zou een soort no riskpolis gewenst zijn, waarmee de risico's voor de werkgever kunnen worden gemitigeerd. Een arts hield hem voor dat vluchtelingen die hun vlucht vooral lopend hebben gedaan ziektes krijgen, die ook ten tijde van de Eerste Wereldoorlog voorkwamen. Veel vluchtelingen zijn ook getraumatiseerd.

De heer *Putters* denkt dat ook de dialoog tussen partijen belangrijk is, omdat er een enorme kans ligt om vraag en aanbod goed te matchen qua opleiding en werk. Tegelijkertijd is het belangrijk om baanverdringing te voorkomen. Ook daarom is het recente CPB-rapport interessant.

De *voorzitter* merkt op dat het taalonderwijs een bredere problematiek is. Elders in de SER wordt ook gesproken over verbetering van het taalonderwijs aan laaggeletterden, waarbij is geconstateerd dat het taalonderwijs aan volwassenen in de afgelopen decennia juist deels is afgebroken.

De heer *Van Holstein* bestrijdt dat de boodschap van de signalering is dat er niets gebeurt. Er zijn juist heel veel en ook succesvolle initiatieven, maar deze zijn kleinschalig en versnipperd en zouden daarom moeten worden aangejaagd. De signalering bevat daarvoor een aantal handvatten naar de rijksoverheid, gemeenten en werkgevers en werknemers.

De *voorzitter* wijst erop dat de hartenkreet van de heer Calon is om hiervan uitgaande aan de slag te gaan.

De heer *Van Woerkom* geeft voor een volgende signalering de suggestie mee om meer werkgevers/ondernemers te betrekken in gesprekken met respondenten. Op die wijze kan de signalering nog beter worden.

De *voorzitter* stelt vast dat er vanuit de geledingen geen behoefte meer is aan verdere opmerkingen.

Een praktijkvoorbeeld van een (nog lopend) project van LTO Glaskracht Nederland en het Werkgevers Servicepunt Zuid-Holland Centraal, inleiding van Paul van der Burg, senior accountmanager van het Werkgeversservicepunt:

Deze inleiding werd gehouden na de vaststelling van de ontwerp-signalering, maar is in de verslaglegging verplaatst vanwege de overzichtelijkheid. De inleiding is ondersteund door een PowerPointpresentatie, waarvan de hoofdlijnen in het verslag zijn verwerkt.

De heer *Van der Burg* licht toe dat dit een praktijkvoorbeeld van een project in de kassen is om statushouders naar werk te leiden in combinatie met inburgering en scholing. Dergelijke projecten zijn er ook in de logistiek en in de bouw.

Het project in de glastuinbouw richt zich op vergunninghouders uit Eritrea, omdat ze veel ervaring hadden in de landbouw en daarin ook graag wilden werken. Eerst is contact gezocht met werkgevers met het idee om een deel van de personeelsvraag met vergunninghouders te voldoen. Dat idee stuitte op weerstand: onbekend maakt onbemind. Daarop is een bijeenkomst voor 15 tuinders georganiseerd, waarbij het gesprek pas constructief werd in de ontspannen sfeer met een biertje en bitterballen. Werkgevers moet vooral meer informatie worden gegeven over de achtergronden van in dit geval Eritreeërs.

In Zoetermeer worden de mensen snel opgepakt. Bij een tuinder kan een vergunninghouder dan 20-25 uur per week werken. 's Ochtends gaat men aan de slag. De inburgering vindt op locatie van de tuinder plaats en naast de inburgeringslessen krijgt men extra taallessen gericht op het vakjargon. Op die manier kunnen betrokkenen op de werkvloer meepraten. De inburgering wordt wel aangepast en vindt in de middagen plaats. Bovendien wordt ervoor gezorgd dat de deelnemers van de groep inburgeraars qua niveau bij elkaar passen.

De werkgever wordt ondersteund voor een jobcoach, die ook één of twee dagen in het bedrijf heeft meegelopen en zodoende het werk en het bedrijf kent. Het belangrijkste is dat ook de medewerkers op de werkvloer meedoen. Zij moeten immers met de kandidaat aan de slag. Ook voor hen is een informatiemiddag georganiseerd en is uitleg gegeven over de achtergronden van hun nieuwe collega. De volgende dag maakten medewerkers al een praatje met betrokkene.

Gestart is met één kandidaat en pas nadat de werkgever deze in dienst nam, is er met meer kandidaten gewerkt. De betrokken werkgever fungeerde daarbij naar zijn collega-werkgevers als ambassadeurs. Dit leidde ertoe dat diverse tuinders interesse toonden. Er is voor gekozen om niet te snel te starten, maar eerste werkgever zijn werk te laten doen. Dit blijkt een succesvolle formule, ook in de logistiek.

In Zoetermeer zijn er nu ca. 80 vacatures voor vergunninghouders, zonder het risico van verdringing.

De (vak)opleiding komt later. De vergunninghouders moeten eerst werken en inburgeren. Wanneer dat goed gaat, kan er na een half jaar of een jaar bijvoorbeeld worden begonnen met een bbl-opleiding.

Wat zijn de kritische factoren?:

- Uiteraard moet er vervoer zijn.
- Extra taalles gericht op de functie.
- Fysieke belasting.
- Acceptatie door collega's.

Resultaat na acht maanden is dat inmiddels acht medewerkers-vergunninghouders aan de slag zijn. Is dit niet te kleinschalig? De heer Van der Burg is juist trots op de aanpak. Veel tuinders en andere werkgevers vragen of ze ook in aanmerking kunnen komen voor plaatsing van een vergunninghouder. Een werkgever vroeg hem of hij een goede timmerman kon aanleveren. De heer Van der Burg antwoordde dat hij een hele goede Syrische timmerman had. De betrokken werkgever aarzelde daarop en de heer Van der Burg hield hem de volgende vraag voor: Wil je iemand die goed Nederlands spreekt en niet kan timmeren of wil je een goede timmerman hebben die het Nederlands nog moet leren? Uiteraard was dat laatste het geval.

De raadsleden geven met applaus blijk van hun waardering.

De *voorzitter* dankt de heer Van der Burg voor zijn mooie inleiding, die onderstreept dat er in de praktijk veel goede initiatieven zijn die ondersteuning van de beleidsmakers verdienen en zouden moeten worden opgeschaald.

Afronding bespreking en vaststelling ontwerp-signalerings

De *voorzitter* bedankt niet alleen de werkgroepleden maar vooral ook het secretariaat, de heer Odé en mevrouw Moaddine voor het vele verrichte werk en voor hun betrokkenheid bij de drukbezochte website.

Met een applaus vallen de raadsleden de voorzitter hierin bij.

De voorliggende ontwerp-signalerings wordt unaniem door de raad vastgesteld. De *voorzitter* neemt graag de hartenkreet van werkgeverszijde over dat alle betrokkenen en zeker sociale partners zelf snel aan de slag moeten gaan met de bevindingen uit de signalering.

Vervolgens wordt de bespreking van het agendapunt actualiteiten voortgezet.

4. (Vervolg bespreking) Actualiteiten

4.2 SER Verkenning Financiële instrumenten circulaire economie (R/2885):

De voorzitter geeft aan dat deze verkenning recent door het dagelijks bestuur van de SER is vastgesteld. Er is een versnelde procedure van afronding gevolgd, opdat de tekst tijdig ter beschikking gesteld kon worden aan het ministerie van I&W ten behoeve van een Catshuissessie half mei over de circulaire economie. Vandaag wordt de raad geïnformeerd over de bevindingen van deze verkenning. De voorzitter van de commissie van voorbereiding (Commissie DUO), de heer Nijpels, zal daarom een toelichting geven op de verkenning.

Toelichting heer Nijpels:

De heer Nijpels sluit zich bij een eerdere opmerking van de heer Calon aan dat de status van een publicatie, in dit geval een verkenning, minder relevant is, omdat het om de inhoud gaat en de doorwerking in de politieke praktijk. Dat laatste lijkt al verzekerd nu het kabinet heeft gevraagd eerder over de verkenning te mogen beschikken. Ook in het Klimaatberaad zal de verkenning een belangrijke rol gaan spelen.

Staatssecretaris Dijkema van het vorige kabinet heeft de SER gevraagd een verkenning te plegen over de financiële instrumenten om de circulaire economie te versnellen. De verkenning ligt in het verlengde van het advies *Werken aan een circulaire economie: geen tijd te verliezen* uit juni 2016.

De kernvraag is of financiële instrumenten zoals belastingen, subsidies en overheidsinkopen kunnen bijdragen aan een versnelling van de circulaire economie. Die vraag wordt bevestigend beantwoord. Sterker, de inzet van financiële instrumenten biedt economische kansen zoals nieuwe businessmodellen, afname van milieuschade door de hele productie- en consumptieketen en een afname van de onzekerheid over de grondstoffenvoorziening. Ter illustratie van het belang van dat laatste wijst de heer Nijpels erop dat van de 54 kritische materialen voor Europa 90 procent moet worden geïmporteerd van buiten Europa, voornamelijk uit China.

In de verkenning is een pakket aan maatregelen opgenomen, die in samenhang moeten worden gezien, en eraan kunnen bijdragen om de versnelling van de circulaire economie binnen handbereik te kunnen krijgen:

- In de eerste plaats gaat het om financiële en niet-financiële instrumenten. De SER is met name gevraagd om te reflecteren op de financiële instrumenten. Benadrukt moet worden dat financiële instrumenten niet in alle gevallen zaligmakend zijn. Ook normen, geboden, verboden, en vormen van producentenverantwoordelijkheid zijn krachtige en waardevolle instrumenten om de circulaire economie dichterbij te brengen. Normen en geboden leveren soms irritatie op. De verkenning mag worden gezien 'als zalf' voor deze irritatie. Normen en geboden zijn soms nodig.
- De maatregelen moeten door de hele productie- en consumptieketen worden genomen. Een (coherente) mix van financiële en niet-financiële instrumenten is nodig door alle fases van de productie- en consumptieketen: winning, productie, gebruik en afvalverwerking. Voor Nederland vormen de grondstoffenvinning en de productie de grote uitdagingen om de circulaire economie dichterbij te brengen.
- Stimulerende en afremmende maatregelen. De financiële overheidsinstrumenten die voor bedrijven tot een rendabele circulaire business case kunnen leiden, zijn in drie categorieën gerangschikt: belastingen, subsidies en overheidsinkopen. De

- overheidsinkopen bedragen ca. 70 miljard euro en kan dus actief worden ingezet voor de circulaire economie.
- Flankerend beleid tegen ongewenste neveneffecten. Wordt gekozen voor de beleidsoptie om grondstoffen (intensiever) te belasten, bijvoorbeeld via een inputbelasting, dan kan dit leiden tot kostenverhoging voor grondstofintensieve bedrijven. Deze kostenverhogingen kunnen leiden tot ongewenste neveneffecten, zoals concurrentienadelen (ook wel level playing field genoemd) en verlies van werkgelegenheid en koopkracht. Om dergelijke ongewenste maatschappelijke neveneffecten van een belasting op grondstoffen op te vangen, kan flankerend beleid nodig zijn. De heer Nijpels plaatst hierbij de waarschuwing dat de discussie over een level playing field wordt gebruikt om daarmee alle maatregelen tegen te houden. Het level playing field moet niet het einde van de discussie, maar het begin van de discussie zijn. Op basis van casuïstiek zal moeten worden beoordeeld of het level playing field al dan niet (tezeer) wordt verstoord.
  - Circulaire economie en energietransitie. Recent heeft het PBL een rapport uitgebracht dat de samenhang tussen circulaire economie en de energietransitie goed in beeld brengt. De beleidsvelden overlappen elkaar voor 30 tot 40 procent. Dat betekent dat de beleidsvelden altijd in samenhang met elkaar zullen moeten worden bekeken (ook al kunnen ze soms op gespannen voet met elkaar staan).

Voor de implementatie van de voorgestelde maatregelen is het noodzakelijk om meer kennis en inzicht te vergaren over de sectorspecifieke effecten. De studies over de circulaire economie leren ons dat vooral sectoraal maatregelen moet worden bekeken wat nodig en mogelijk is. Het kabinet wordt aanbevolen om de weg van de sectorspecifieke benadering versneld in te gaan. Dat past helemaal in de beleidsinzet van het kabinet over het Grondstoffenakkoord en de ambitie om de Nederlandse economie in 2030 50 procent circulair te maken.

Bespreking

De *voorzitter* dankt de heer Nijpels voor zijn heldere toelichting.

Hoewel het natuurlijk om de inhoud en doorwerking van een publicatie gaat, kan het onderscheid naar een signalering, verkenning of advies van belang zijn. Zoals eerder deze vergadering gezegd, kan in een signalering aandacht worden gevraagd voor maatschappelijke ontwikkelingen in combinatie met oplossingsrichtingen. Een verkenning geeft een analyse en een richtinggevende benadering voor het verdere denken. Een advies bevat opvattingen en beleidsaanbevelingen.

De voorliggende publicatie voldoet geheel aan de criteria voor een verkenning.

De heer *Buijink* laat weten dat werkgevers erg blij zijn met de verkenning, in het verlengde van het eerdere advies over de circulaire economie, omdat het de discussie in allerlei andere fora helpt.

Een kleine aanvulling. In de verkenning worden initiatieven van ABN-AMRO, ING en RABO genoemd en wordt gewezen op het belang van standaardisatie van circulaire verdienmodellen en contracten, waaraan ook een internationale dimensie is verbonden. Waarschijnlijk in juli a.s. zullen de genoemde drie banken samen met internationale banken en accountantskantoren in VN-kader principes presenteren voor de financiering van de circulaire economie. Over die principes zal vervolgens een internationale consultatie worden georganiseerd. Dit kan bijdragen aan een beter vermogen van financierders om te kunnen financieren en aan de voorbereiding van ondernemers op het indienen van projecten in deze sfeer en het nadenken erover.

Ook nationaal zijn er initiatieven. Zo werkt ABN-AMRO met Rijkswaterstaat aan een pilot over een circulaire markt in het kader van aanbestedingen voor circulaire projecten.

Dit soort verkenningen stimuleert het denken daarover verder.

De heer *Van Holstein* had de indruk dat de heer Nijpels het belang van flankerend beleid relativerde, terwijl het hier ook om de werkgelegenheidseffecten gaat, die voor de vakbeweging uiteraard van groot belang zijn.

De heer *Nijpels* zou geen kanttekening bij het flankerend werkgelegenheidsbeleid durven maken. Wel heeft hij een kanttekening geplaatst bij het level playing field.

Afrondend stelt de *voorzitter* vast dat de verkenning hiermee ook door de raad is behandeld en dat hij de vaststelling door het dagelijks bestuur ondersteunt. Zij dankt de commissie en het secretariaat, met name de heren Van der Vooren en Van der Wijst, voor het verrichte werk.

6. Uitreiking SER-scriptieprijs

De SER heeft deze prijs ingesteld voor de beste masterscriptie in het wetenschappelijk onderzoek. Het is zijn bijdrage aan het belang dat moet worden gehecht aan talentontwikkeling en een sterke kenniseconomie. De scriptie moet gaan over een sociaal-economisch onderwerp of één van de andere werkerreinen van de SER. De hoofdprijs bestaat uit 2000 euro. Ook mag de prijswinnaar de openbare raadsvergadering toespreken en een dagje meelopen met de voorzitter van de SER. De overige genomineerden krijgen elk 500 euro.

Er zijn 35 inzendingen ontvangen, weer meer dan de vorige keer. De jury, bestaande uit mevrouw Hamer en de heren De Boer en Busker, was zeer aangenaam verrast door het niveau en de onderwerpkeuze van de inzendingen. De meeste inzendingen zijn gedaan door studenten arbeidsrecht, sociale wetenschappen en economie. De onderwerpen waren zeer divers en bestrijken alle werkerreinen van de SER.

De jury heeft gekeken naar: de originaliteit, de beleidsrelevantie, het analytisch niveau en de leesbaarheid.

De genomineerde masterscripties van drie studenten voldoen volledig aan deze criteria en doen niet voor elkaar onder. Het betreft:

- 'De pre-pack in de Nederlandse praktijk' van Steffie van den Bosch;
- 'Passion for Sustainable Fashion' van Wouter Kuin;
- 'Leven lang leren, mij een zorg?!' van Jorien Fase.

Betrokkenen zijn uiteraard uitgenodigd om de prijsuitreiking bij te wonen.

*'De pre-pack in de Nederlandse praktijk' van Steffie van den Bosch
(Ondernemingsrecht, Tilburg University)*

In deze scriptie gaat Steffie van den Bosch in op de het juridisch-normatieve kader voor de doorstart van een bedrijf bij een naderend faillissement. De uitkomsten van het onderzoek kunnen bijdragen aan de evaluatie van de toepassing van de pre-pack in de praktijk en aan de evaluatie van de Wet continuïteit ondernemingen I.

[Download scriptie van Steffie van den Bosch \(PDF, 1712 kB\)](#)

'Passion for Sustainable Fashion' van Wouter Kuin (Bestuurskunde, Universiteit Leiden)

De scriptie van Wouter Kuin gaat over de motieven van bedrijven om het IMVO-convenant Kleding en Textiel te tekenen. Naast erkenning van duurzaamheid als nieuwe norm blijkt ook steeds meer de vraag van consumenten naar duurzaamheid een belangrijke rol te spelen, méér dan druk vanuit de politiek of vrees voor extra wetgeving.

[Download scriptie van Wouter Kuin \(PDF, 1010 kB\)](#)

'Leven lang leren, mij een zorg?!' van Jorien Fase (Bestuurskunde, Erasmus Universiteit Rotterdam)

In dit onderzoek brengt Jorien Fase de factoren in kaart die van invloed zijn op de participatie van middelbaar opgeleiden aan een leven lang leren. Ook doet zij beleidsaanbevelingen om deze participatie te vergroten.

[Download scriptie van Jorien Fase \(PDF, 2331 kB\)](#)

Inmiddels is Jorien Fase ook uitgenodigd om deel te nemen aan de startbijeenkomst van de SER in verband met de aanjaagfunctie voor een leven lang leren en ontwikkelen op 30 mei a.s.

De SER-Scriptieprijs 2018 is gewonnen door Wouter Kuin.

De raadsleden geven met een applaus aan hem maar ook de andere genomineerden blijk van hun waardering.

Meer informatie kan worden gevonden op de SER-website:

<https://www.ser.nl/nl/actueel/nieuws/2010-2019/2018/20180525-winnaar-scriptieprijs.aspx>

7. Rondvraag en sluiting

Rondvraag

Hiervan wordt geen gebruik gemaakt.

Werklunch

Ook deze keer vindt aansluitend op de raadsvergadering een (besloten) werklunch plaats. Naar aanleiding van de SCP-publicatie *Burgerperspectieven* eerste kwartaal 2018. Voor het eerst sinds 2008 zijn meer mensen positief dan negatief over de ontwikkeling van Nederland. Gastspreker is één van de opstellers van de publicatie, Paul Dekker van het SCP.

Sluiting

De *voorzitter* sluit de vergadering om 11.55 uur.